

A HATÁRON TÚLI MAGYAR NYILVÁNOSSÁG

SZERBHORVÁTH GYÖRGY

Sajtóprés. Az *Új Symposion* történetéből*

A jugoszláviai szocialista nyilvánosság kezdetei

Az *Új Symposion* története nemigen érthető meg a jugoszláviai nyilvánosság történetének ismerete nélkül, így, ha nem is a teljesség igényével, de fel kell vázolni, hogyan jött létre és milyen sajátosságokkal rendelkezett e tér. Ez azért is szükséges, mert a jugoszláviai szocialista nyilvánosságnak – akárcsak Jugoszláviának – sok mindenben más jellemzői voltak, mint a többi szocialista országnak, melyekhez képest jóval szabadabbnak bizonyult. Ám úgy tűnik, e szabadságfok nagyságát sokan és sokszor eltúlozzák. A hatalmi szervek gyakran morbidabb módon számoltak le az „ideológiai elhajló” írókkal, újságírókkal, mint sok helyütt a keleti blokkban. Rádásul a jugoszláviai titkosszolgálatok szerepéről lényegesen kevesebbet tudni, mint például a KGB-éről, a Stasiéről vagy éppen a magyarországi ügynökrendszeréről. A levéltárak mind a mai napig zároltak, semmiféle ügynöktörvényt nem hoztak. Csupán megkockáztatni lehet, hogy a jugoszláviai titkosszolgálat a kor egyik legerősebb ilyen jellegű szervezete volt, a hatvanas évek végén megbukott titkosszolgálati vezérnek, a szerb Aleksandar Rankovićnak pedig nem másért kellett távoznia, mint hogy magát az államfőt és pártelnököt, Titót is lehallgatta. Ekkor derült ki az is, hogy Horvátország lakosainak harmadáról aktát vezetett a titkosszolgálat.

Elbeszélésekből azt is tudjuk, hogy konspiráció ide vagy oda, a lapok főszerkesztői igen gyakran tudták, hogy ki az a két vagy akár több ember, aki „súg”. Ez arra is utal, hogy ügynököket mindenhová igyekeztek beépíteni, még ha azok hatékonysága kétséges is volt. De még egyszer jelezzük, hogy az egész

---

* Részlet a Szerző *Vajdasági lakoma – a(z) Új) Symposion(ok) (...)története* című, közeljövőben megjelenő könyvéből.

témáról igen keveset tudunk, jugoszláviai–szerbiai irodalma nincs e kérdéskörnek, illetve ami van, az inkább nevezhető kémregény-irodalomnak.

A szerbiai/jugoszláviai szocialista nyilvánosságot a kezdetektől fogva meghatározta, hogy a Tito vezette partizánok már a háború alatt kifomálták, s az általuk elfoglalt területeken létre is hozták az új hatalmi intézményeket, struktúrákat, melyeknek egyik centrális elemét éppen az ideológiai propagandamunkával foglalkozó szervek képezték. Ellentétben több szocialista országgal, mely a szovjet párt és hadsereg ernyője alatt jött létre, Jugoszláviában önerőből vetették meg az új diktatúra alapjait, aminek a rendszer jellege és legitimitása szempontjából nagy jelentősége volt (de a közhiedelemmel ellentétben ez éppen nem Szerbiában volt a legnagyobb, sőt). A politikai intézményrendszer nem egy átmeneti időszak után jött létre, hanem már a háború alatt kiásott alapokra épült fel. Az úgynevezett belső ellenséggel már a háború alatt, illetve közvetlenül utána leszámol(hat)tak, azaz a hatalomért folytatott harc nem politikai, hanem katonai jelleget öltött, és ebben a formában nem is húzódtott el.

A titóista Jugoszlávia 1945-ben formálisan még többpártrendszerű volt (szégyenlős jelekkel), és hamar „népfrontosították” a pártéletet a JKP vezetésével. Így többek közt működött Milan Grol Demokrata Pártja – ez év őszén pár hétig megjelent a párt erősen ellenzéki hangvételű *Demokratija* című hetilapja is –, a Jugoszláviai Köztársasági Demokrata Párt *Republika* című lapja pedig több évig is megjelent (hetet)t. Sőt, 1945 november elején Zágrábban megjelent a *Zágrábi Magyar Újság* című hetilap Walter Emil főszerkesztésében, akit akkor a *Magyar Szó* dr. Nagy Iván jobboldali politikus emberének tartott. „Klasszikus módon” egy olvasói levél révén támadják meg a *Magyar Szóban*, egy „noviszádi vasmunkásra”, Dobos Istvánra bízják a ledorongolást (Dobos három év múlva Goli otokra – magyarul: Kopár sziget, a GULAG vagy Recsk jugoszláviai megfelelője – kerül). A lapot lefasisztázzák, független szenny lapnak tartják, s néhány nap múlva a szabadkai kerületi közbíró elrendeli az elkobzását „népellenes irányzata miatt”, nem sokkal később pedig Walter Emil kímkedés és népellenes uszítás vádjával húsz év kényszermunkára ítélik. A független lapalapítás tehát enyhén szólva is kockázatos vállalkozás volt.¹

A kommunisták által szinte tökéletesen korlátozott nyilvános térben több mint ötven évig oly mértékben tabunak számított úgy a vajdasági magyarok megtizedelése, mint a partizánok, a csetnikek, usztasák népiirtásai, a ki- és betelepítések és egy sor más téma, hogy az emberek erről legfeljebb otthona-

¹ Tomán László: Beléjük fojtották a szót. *Napló*, 1990. június 6. 10.

ikban mertek beszélni, így a háború után született generációk egyre kevesebbet tudhattak a korábbi eseményekről. Az általános represszió közepette gyakran még a rendszerváltás nyertesei is vesztesékké váltak; utaljunk csak azokra a partizánokra és családjaikra, akiket erőszakosan telepítettek át a fejletlen vidékekről a fejlettebbekre. Azaz a rendszert kezdetben nem a jobb jövőbe vetett hit, a hurraóptimizmus alapozta meg és legitímálta, hanem a Balkánon oly bevett pusztá erőszak. Ennek ellenére a mi témánk szempontjából ki kell emelni, hogy a sajtót nem verték szét teljesen a partizánok, hiszen az újságírók és az átfazonírozott lapok egy része a háború után is tovább dolgozhatott, működhetett. Ám a rendszer kétségkívül totalitáriussá vált – elsőként a közép-kelet-európai országok közül –, az államosításra, a kollektivizálásra is itt került sor először.²

A döntőnek tartott fordulatot 1948 hozta, a Sztálinnak mondott *nem* pedig bebizonyította, hogy a sztálini táboron kívül is van szocialista élet. A Tájékoztató Irodával való radikális szakítást itt nincs módunkban külön tárgyalni, de arra utalni kell, hogy a nemet mondás értelemszerűen a valamire való igent mondást is jelentette, még ha kezdetben maguk a jugoszláviai kommunisták sem tudták, mire mondanak igent. Továbbá Titóéknak, illetve Jugoszláviának a továbbiakban saját önmeghatározásához ezek után sokkal inkább fontos volt a Szovjetunió, illetve a sztálinisták mint ellenség, mint a Nyugat. A későbbiekben azt is látni fogjuk, hogy a sztálini személyi kultusszal és egyáltalán a sztálinizmussal való szakítás mennyiben és hogyan erősítette meg a jugoszláviaiak öntudatát – így a symposionistákét is –, ám azt sosem vették észre, hogy a Sztálin egyeduralmára, személyi kultuszára mondott *nem* egyszersem a Tito egyeduralmára, személyi kultuszára mondott *igen* is volt.

Dušan Mojić, Tito kultuszának sajtóbéli megnyilvánulását elemezve pedig azt állapítja meg, hogy 1948-ig Tito kultusza valójában Sztálin kultuszának a visszatükröződése volt, ám a jugoszláv sajtó elemzése révén kiemeli, hogy Sztálin és Tito bizonyos mértékig megosztottnak a „Vezér”-nek járó állandó attribútumokon. Sztálin *zseniális, gondolkodó, államfő, harcos, a munkástömegek által szeretett elvtárs, alkotó, szervező, győztes*, Tito pedig *népeink legkitűnőbb fia, hadvezér és a jugoszláv népek vezetője, néphős és marsall*; ám 1948-tól a Sztálinnak fenntartott jelzők már csak az övéi, Tito is *alkotó, elvtárs, a nép fia, vezető, tanító, hadvezér, államfő, hős, a legjobb, a legszeretettebb, a legnagyobb, zseniális* stb. Tito személyi kultuszának kialakulására, ápolására azért szükséges itt kitérnünk, mert végigkíséri majd az *Új Symposion* történetét is.

² Antonić, Slobodan: *Zarobljena zemlja*. Otkrovenje: Beograd, 2002. 49–50.

Egészen 1952–1953-ig, amíg meg nem alakultak a lapok kiadói tanácsai a sajátos jugoszláv „önigazgatású szocializmus” keretein belül – amelyekben már valamelyest csökkent a kommunisták közvetett hatása, mivel e tanácsban már az adott média dolgozói is jelen voltak –, a párt propagandaszervei ügyeltek a sajtóra. Így Szerbiában is a Szerb Kommunista Párt Központi Bizottságának Agitpropja tiltogatta be az irodalmi műveket, színházi- és film-előadásokat, képkiallításokat, dobálta ki a betördelt újságok hasábjairól a cikkeket, karikatúrákat stb. A háború utáni években a főcenzor szerepében az Agitprop vezetőiként éppen azok – a Đilas-házaspár és Vladimir Dedijer – dolgoztak, akik pár év múlva látványos módon szembefordultak a párttal, annak egyeduralmát bírálva és nagyobb szabadságot követelve.

A lapok közül azonban egy sem tesz szert döntő jelentőségre és centrális pozícióra. A föderalizációval a hat köztársaságnak és a két tartománynak is meglesz a maga központi lapja a Dolgozó Nép Szocialista Szövetségének (DNSzSz) égisze alatt, a Jugoszláv Kommunista Párt (JKP) közvetlenül csak a *Borbát* (*Harc*) és a *Komunist* (*Kommunista*) című hetilapot tartja a kezében. Természetesen a DNSzSz-en keresztül a párt nagyon is befolyásolni tudta a médiát, mert a szövetség a szakszervezetekből, ifjúsági, egyetemi, női és harcoszövetségekből tevődött össze, a köztársasági pártszervek „vezetésével”. A lapokat a kiadói tanács felügyelte formálisan – ez nevezte ki a lapigazgatót, a főszerkesztőt és a szerkesztőket –, és a tanácsnak csak harmadát adták az adott sajtóorgánumban dolgozók, a többiek mind a DNSzSz (s így a párt) küldöttei voltak. A regionális és lokális lapoknál még rosszabb volt a helyzet, mert ezeket a helyi hatalmi szervek hozták létre, s itt a párt hatása még erősebb volt.

Ám a korábbi ideológiai főkomisszár páfordulása az egész jugoszláv nyilvánosságot felbolygatta. Đilasnak a *Borbát*ban írt cikksorozata 1953-ban, melyben a kommunista pártra mint túlhaladott szervezetre nézett, s a bürokratikus–adminisztratív struktúrákat leplezte le, készületlenül érte a jugoszláviai olvasókat. A cikkek a párt napilapjában jelentek meg, a központi vezetőség egyik legfontosabb figurájának tollából. De még a párt legélesebb, visszavonultan, disszidensként élő alakjai sem gondolhatták, hogy ilyesmit bárki is kimondhat. Igaz, hogy mindez először a párt belső ügyének volt tekinthető, függetlenül attól, hogy egy nagy példányszámú napilapban tette közzé téziseit Đilas. Ám amikor a *Nova misa*óban is megjelent egy bíráló írása, mindenki előtt világhossá válhatott, hogy többről van szó – Đilas majd 1955-ben szakít végleg a párttal. Ennek megfelelően a párt ellentámadása sem váratott magára, s a szerző csakhamar börtönben találta magát, majd időről-időre újra ott,

s olykor annak köszönhetően szabadult, hogyan alakult a Jugoszlávia és a Szovjetunió közti viszony.

A jugoszláviai szocialista nyilvánosság tehát számos ellentmondást hordozott magában, de korlátozása magasfokú volt – 1948-tól kezdődően pár éven keresztül verbális deliktumért is a Goli otokon lévő büntetőtáborban találhatta magát bárki. A többi szocialista nyilvánossággal tehát számtalan strukturális hasonlóság mutatható föl, a leglényegesebb különbség viszont mégis az, hogy már az ötvenes évek legelején elérhetővé váltak a szélesebb tömegek előtt a kulturális fogyasztás bizonyos módozatai, különösen a tömegkultúra termékei. Ez elsősorban a filmre vonatkozik, talán azért, mert maga Tito is, ha csak tehet, minden nap megnézett egy (nyugati) filmet. Így például a *Bál a vízen* című filmet 1951-ben a 14 évesnél idősebb belgrádiak 86%-a nézte meg. Ebben az időszakban több filmet hoztak be, mint Franciaország, „szocialista összehasonlításban” pedig elegendő felidézni például az 1956-os Csehszlovákiát, két behozott külföldi filmmel. A szabadidős tevékenységek körében az ötvenes–hatvanas években az olvasás, a meccsre járás és a táncolás előtt a mozi vezet; természetesen főleg külföldi filmeket vetítettek.³ Egy helyi fölmérés szerint az időszak végén, 1969-ben a 6.500 lakosú Kishegyesen, egy bácskai magyar faluban 146 filmet mutattak be a moziban, ebből 60 amerikai, 22 francia, 19 olasz, 17 angol, 12 magyar, 4 német, 3 spanyol, 2 jugoszláv(!), 2 japán, 1–1 görög, svéd, dán, szovjet és lengyel gyártmányú volt. Leggyakrabban, harmincszor bűnügyi filmet, illetve huszonnyolcszor westernfilmet adtak.⁴ A film tehát nem az ideológiai nevelés eszköze volt, Titóék inkább „ventillátor”-szerepet szántak neki, ahogyan az ötvenes évek elejétől fogva a bulvársajtónak is. Tito tehát már kezdetben is épített a nyilvánosság elaltatására – nem csak a propagandára –, sőt, az előbbi egyre hangsúlyosabbá vált.

De mielőtt még rátérnénk az elaltatásra, nézzük, miképpen ébredtek a vajdasági magyarok a II. világháború után.

A vajdasági magyar nyilvánossága és irodalma; a Híd

A vajdasági magyar nyilvánosság ebben az időszakban – ellentétben a jugoszlávjaival – teljesen egysíkú, propagandisztikus és vitamentes volt. Állami beavatkozásra sem volt szükség, cenzúrázni sem kellett, mert az öncenzúra

³ Belgrádi TV, I. program, 2002. okt. 24-i Iskolaműsor alapján.

⁴ Virág Gábor: A kultúra anyagi alapja és lehetőségei a kishegyesi kommunában. *Új Szimposion*, 66 (1970. október 23.)

mindennél erősebb volt. Pontosabban, a hatalomra került magyarok fogták sokkal szorosabbra a gyepelt.

A II. világháború, s nem mellékesen a bácskai vérbosszú még véget sem ért, amikor 1944. december 24-én a Tartományi Pártbizottság határozata alapján megjelent az első magyar sajtótermék, a *Szabad Vajdaság* című napilap, amely a ma is megjelenő *Magyar Szó* elődje volt. 1945-ben már megjelent az *Ifjúság Szava* is (később *Ifjúság*, ma *Képes Ifjúság* néven jelenik meg), és ez év őszén újra napvilágot látott a *Híd* is, amely a háború előtt a JKP irányítása alatt állt, s 1940-ben még a jugoszláv hatóságok tiltották be – a háború utáni első években a Magyar Kultúrszövetség adta ki (mi több, Steinfeld Sándor főszerkesztő szerint annak „szócöve” volt). 1946-ban indult a *7 Nap* című hetilap, a következő évben a *Pionírújság* (a mai *Jó Pajtás*), s ugyanekkor a *Dolgozók* (ma *Családi Kör*) nevezetű hetilap. A mai napig e lapok képezik a vajdasági magyar nyelvű írott média gerincét. A lap- és könyvkiadás javát az 1947-ben alakult Forum Lap- és Könyvkiadó Vállalat fogta össze. Összehasonlításképpen: a negyvenes évek végén több magyar nyelvű lap jelent meg, mint ma. Magánlap kiadására senki sem vállalkozott, igaz, 1955-ben Dévavári Zoltán létrehozta a *Visszhangot*, ezt a független irodalmi lapot, amely azonban csak egy számot érhetett meg.

Itt röviden csak a *Híd* bemutatására van lehetőség és szükség, minthogy az *Új Symposion* előtt ez volt a vajdasági magyarok egyedüli kulturális folyóirata. A II. világháborúban a *Híd* vezérkarának (Mayer Ottmár, Simokovics Rókus, Cseh Károly, Swalb Miklós) nagy része odaveszett, ami önmagában is nagy csapás volt a lapra nézve. Ám a vajdasági magyar kultúra összeomlását az 1944–45-ös vérbosszú (minek során 20.000–40.000 magyar, azaz a magyar populáció 5–10 százalékát végezték ki a partizánok, illetve bosszúéhes helybéliek) mellett két másik tényező is meghatározta. Az egyik egy korábbi örökség: a vajdasági magyar elit az újabb világégésig még a trianoni döntés nyomán létrejött veszteségeket sem tudta kiheverni (az értelmiségiek, a tehetősebbek elvándorlását, a magyar földbirtokok jelentős mértékű elkobzását, az iskolarendszer szerbesítését stb.) A másik – amiről viszont a mai napig nem beszélnek –, az az, hogy az abszolút mértékű vajdasági magyar zsidó holokauszt is komoly következményekkel járt, mert a két világháború közötti időszakban nagyban e csoporton (is) állt a kulturális élet (meg annak finanszírozása), s itt most csak utaljunk a lapkiadásra és újságírásra. A vajdasági magyarság mindezek miatt nemcsak – különben sem oly erős – gazdasági, politikai és kulturális elitjének java nélkül állt 1945 elején, de szinte egész „teste” megbénult, és értelemszerűen csak azok kerülhettek előtérbe, akik ideológiailag megfelelőek voltak, tehát

már a háború előtt és alatt is bizonyították baloldaliságukat. S nem arról van szó, hogy a megmaradt, esetleg a KZ-ekből visszatért vajdasági magyar zsidók kerültek helyzetbe – hiszen alig páran voltak, ráadásul zsidó voltuknál sokkal inkább, sőt kizárólagosan kommunista voltuk számíthatott. Inkább arra utalnék, hogy egy újabb magyar nyelvű bázist irtottak ki. Hangsúlyoznám, hogy szintén egy egyáltalán nem kutatott területről van szó, magam sem vállalkozhatom itt e kérdés tisztázására. De tény, hogy a soknemzetiségű Vajdaságban a magyarság – mely gazdaságilag a gyengébbek közé tartozott – mellől két olyan csoport vészett ki, mint a zsidók és a németek, amelyekkel viszonylag jó koegzisztenciában élt a két világháború között. Az újvidéki hideg napokra adott válaszként elkövetett vérbosszúnak pedig végképp egy olyan zárt közösség lett a következménye, amelynek sem önereje, sem lehetősége nemigen volt saját sajtó létrehozására, így aztán egy külső erő hozta létre azt, illetve oktrojálta rá. Kérdés, ha a háború vége és a szocialista diktatúra között lett volna egy átmeneti időszak – mint például Magyarországon –, lett volna-e akár egy olyan tőkeerős magyar is, aki újságkiadásra tudott volna vállalkozni. A válasz, ha nem is egyértelműen: nem.

A Híd (akárcsak a *Szabad Vajdaság*) kezdetben nem is volt más, mint a párt szócsöve, közönséges propagandaeszköz. Küzdenek a reakció ellen, harcosan demokratikusak, építik a népuralmat és a népfrontot, miközben a dolgozó népek fölbonthatatlanul egységbe forrnak, irodalmilag pedig szocialistán realisták. Nomen est omen: hidat vernek, bármi közé. A lassan összegyűlő gárda igen heterogén, nincs szellemi vezérük, irányítójuk sem, legfeljebb az összjugoszláv–sztálinista–titóista hatalmat megtestesítő Párt. Az első magyar nyelvű könyv 1947-ben jelenik meg *Téglák, barázdák* címmel (*Híd* verődött tehát a – téglagyári – munkások és a szántóvető parasztok közé is): a népies, szegényparaszti sorsot megéneklő Csépe Imre, a baloldali újságíró Gál László, a korábban „magyarkodó”, most baloldallivá váló Herceg János, aztán a szocialista írók, mint Lőrinc Péter, Laták István, Thurzó Lajos, Debreczeni József (a volt KZ-fogoly), továbbá Sinkó Ervin is, aki egyébként nem is Vajdaságban él. De megjelennek itt a fiatalok is, Dévavári Zoltán (aki nem sokkal később a Goli otokon kötött ki), a humorista Kopeczky László, a költő Pap József, Zákány Antal.

Bori Imre a negyvenéves *Hídről* írott munkájában úgy vélte, hogy „*A Híd* [...] az 1950-es évek elejéig még mindig mozgalmi szerepet játszik elsősorban. Fő feladata az olvasók szocialista realizmusban összegződött szemléletű nevelése. »Világos, érthető, időszerű és érdekes nevelő írásokra van szükség...« – szögezi le a szerkesztő 1947-ben is a követelményeket.”

1984-ben Bori hogyan másképpen értékelhetett volna, mint hogy „A *Híd* irányváltásához döntő módon a Tájékoztató Iroda ismeretes 1948-as határozata ellen folytatott eszmei harc járult, ez tette lehetővé, hogy a *Híd* szerkesztési politikája megszabaduljon mind dogmatikusabbá váló szemléletétől”.⁵ Mint a *Symposion* kapcsán látni fogjuk, az a szellemiség uralkodott el, amely mindent 1948-ból vezet le: ahogyan Sztálin kiátkozza Titót, ugyanúgy átkoznak ki ők maguk mindenkit, aki Titót és Jugoszláviáját átkozza. Ugyanazzal az „érv”-rendszerrel, fogalomkészlettel dolgoznak, mint a sztálinisták, sőt, oly mértékben eluralkodik ez a nyelvezet, hogy Bori még 1984-ben is a legtermészetesebb módon beszél „eszmei harcról”. A kommunista retorika elemei, amilyen gyorsan, olyan szívósan ragadtak meg a vajdasági „barázdákban”. Ez pedig azért is figyelemre méltó, mert ekkor már a hivatalos párttörténet is kész tényként kezelte az 1948–1950 között elkövetett túlkapásokat, a Goli Otok és Grgur szigeteken fogva tartott 16.312 személy „átnevelésének” anti-humánus voltát, és 1951-ben a vizsgálati módszereket törvénytelennek nyilvánították. Már 1971 és 1976 között rehabilitálták az ún. dachauhi perekben elítélteket, akik ellen az volt a vád, hogy a Gestapo dachauhi és buchenwaldi raboskodásuk alatt kémeknek szervezte be őket (31 személyt ítélték el, s 11-et ki is végeztek).⁶ Ami tehát a hivatalos párttörténetben ekkor – illetve már régóta – „szükségszerű túlkapás”, „alaptalan vád” is volt, azt a vajdasági magyar sajtó még mindig csak „eszmei harcnak” nevezte.

Bori szerint „az 1950. áprilisi szám jelentős fordulatot és eszmei vitákat hozott”, ami szintén korhű csúsztatás. Kétségtelen, az, hogy e számban több mint egytucatnyi fiatal jelentkezett – a ma is számon tartottak közül Németh István, Fehér Ferenc, Major Nándor, Juhász Géza, Tomán László és maga Bori Imre –, vitát eredményezett, de nem eszmeit, s fordulatot végképp nem hozott. Egyikük, Tomán úgy emlékezett vissza („ha jól emlékszem”), hogy az akkori főszerkesztő, Ernyes György azt mondta: „Még az ifjúsági számnak is tükröznie kell a Tájékoztató Iroda elleni harcunkat.”⁷ A hangzatos *Az új nemzedék hangja* című bevezetőjében B. Szabó György leszögezte: „Új hang szólalt meg, mely eddig ismeretlen volt, vagy csak elvétve jelentkezett felszabadulás utáni irodalmi életünkben.” Hogy a tükrözés hogyan sikerült, s hogy mennyiben voltak újak-e hangok, most nem érdekes, az írásokat és a csoportot ért támadások annál inkább. Tomán úgy emlékszik vissza, hogy Bogdánfi Sándor paródiát írt a számról a 7 *Napban*, és „Bogdánfi írása, úgy tetszik, csak jeladás

⁵ Bori Imre: A *Híd* 1934–1984. *Híd*, 1984, 5 (május). 541.

⁶ Lásd: *A Jugoszláv Kommunista Szövetség története*. Forum: Újvidék, 1985. 372–373.

⁷ Tomán László: Harmincnégy év után. *Híd*, 1984, 5 (május). 627.

volt, s megindult az áprilisi Híd – azaz a fiatalok – ellen a roham. Írók, újságírók sortüzet zúdítottak az ifjúsági Híd munkatársaira. [...] Kétségtelen, hogy akik akkor legjobban dörögtek ellenünk, még a zsdanovizmus módszerét alkalmazták, habár már 1950-et írtunk. Ezért történhetett meg, hogy például Gál László a fasizmussal való kacérkodással vádolt meg bennünket.” A tét tehát, ha figyelembe vesszük a korhangulatot, egyáltalán nem volt kicsi, így érthető is, hogy rövid utóvédharcok után „az új nemzedék” többé nem lépett fel egységesen és atomizálódott, mindenki ment a maga útján. Minthogy a frissen megalakult vajdasági magyar intézmények – főképpen a média – akut munkaerőhiánnyal küszködtek, adva volt az egyéni érvényesülés útja. A Sziveri-féle *Új Symposium*-szerkesztőség (1980–1983) tagja, Csorba Béla azonban tovább megy egy, a korszakról írott tanulmányában, s rámutat az áprilisi *Híd*ban induló csoport és a Sziveri-féle szerkesztőség szétverése közti hasonlóságra: „egy nemzedék megsemmisítésének nem a legcélszerűbb módja a teljes elhallgattatás, hanem a csoport szétzilálása, demoralizálása, majd egyenkénti beemelése az irodalmi életbe, biztosítva az egyéni felemelkedés és karrier útját, ugyanakkor lehetetlenné téve a *csoportos* irodalmi és világnézeti lázadást.”⁸ A „módszert” tehát már 1950-ben alkalmazták, ám kevésbé volt jelentős hatása ekkor, mint 1971–74-ben a Tolnai-féle, majd 1983-ban a Sziveri-féle szerkesztőség szétverésekor. A hasonlóság megállapítása annyiban jogos, hogy nem „eszmei viták” hoztak „jelentős fordulatot”, mivel vita a szó klasszikus értelmében ki sem alakulhatott. A különbség viszont annyi, hogy az utóbbi két esetben szimplán a hatalmi erő döntött.

1950-ben nem a szétverésnek volt központi jelentősége, amennyiben szétverte volna egy kultúra vitális részét, hanem éppen a beemelésnek. Az áprilisi hidasok voltaképp szét se lettek verve, mert az, hogy nemzedékként lettek számontartva, utólagos konstrukció. Sziveri János mondta egy interjúban, hogy „Utána persze kitalálták, hogy jelentkezett már egy nemzedék 1950-ben is a Hídban: Major és csapata. De ez csak valamikor a hatvanas években jutott nekik hirtelen az eszükbe: hoppá, ha van itt egy Symposium első nemzedék, mi is legyünk már valamilyen nemzedék! [...] Viszont Tolnaiék spontánul szerveződtek olyan erős gárdává, hogy aztán tudtak csinálni egy lapot.”⁹ Sziveri egyébként saját generációjának nemzedék-voltát tagadta, s úgy

⁸ Csorba Béla: A vajdasági magyar irodalom a Tito korszakban. *Muratáj*, 1993, 1–2.

⁹ „mi nem a hetvenes évek, hanem a hatvanas évek Sympóját szerettük volna folytatni” – Erdélyi Eszter interjúja Sziveri Jánossal (1986. szeptember). In: Szajbély Mihály (szerk.): *Rózsaszín flastrom – Beszélgetés vajdasági írókkal*. JATE Szláv Filológiai Tanszék: Szeged, 1995. 172–180, itt 173.

vélte, csak arról van szó, hogy egy időben kezdtek el publikálni, no meg barátok is voltak. Sziveri „hoppá”-ja mögött persze egy adag cinizmus is van, hiszen 1972–74-ben – éppen a leszámolások során – pont a nemzedékesdi jegyében, generációváltásra hivatkozva fosztották meg Tolnaiékat az *Új Symposium*tól. A történet hitelessége kedvéért azt sem árt fölidézni, hogy Fehér Ferencék is kilincseltek egy önálló magyar ifjúsági irodalmi lap elindításáért, de a (magyar) illetékesek egyszerűen azzal utasították el őket, hogy „nincs papír”.¹⁰ Ha akadt volna, talán nem utólagos konstrukcióról beszélhetnénk. Bori Imre is elismeri, hogy „Véd- és dacsözvetségünkig azonban már nem jutottunk el”, mert 1951 őszién egyszerűen többen bevonultak katonának, s hogy visszatértek, ha találtak is „egy-egy nagyobb szellemi vállalkozásban, de nemzedéktudatunk nagyon ritkán adott jelt magáról, még ha nyilván letagadhatatlanul így, együttesen lát is majd bennünket a kritikai utókor.”¹¹

A *Híd* Majtényi Mihály főszerkesztése alatt kezdett irodalmi lappá válni, illetve más művészeti ágakkal is foglalkozni. Fontossá vált a világirodalomra való kitekintés, s az, hogy „testvérnépeink irodalmának gazdagságát” eljuttassák az olvasóhoz. Ezért Majtényi szerint a „vajdasági magyar író szerepe a fordítás, tolmácsolás, propaganda” is. Ezen az úton haladt tovább az újabb főszerkesztő, Herceg János is, aki saját bevallása szerint nem akarta elvállalni ezt a feladatot, de a pártemberek rászóltak: „közölték velem, hogy határozatuk parancs, nem tűr ellentmondást. S hogy mindez még fenyegető is legyen, valamelyikük azt mondta: »Ha a magyar megszállóknak a Kalangyát tudtad szerkeszteni, ezt a megtisztelő megbízatást sem utasíthatod el!«”¹² Herceg 1955-ben programszerűen írta le, hogy „Közelebb jutni a többséghez, nagyobb és közvetlenebb részt vállalni országunk szellemi egységéből, ez minden vajdasági magyar író legszebb álma, s akik helyzetünket kívülről nézve az elszigetelődés veszélyéről beszélnek, nyitott kapukat döngetnek. Csak tenni kellene már valamit, talán intézményesen, hogy a nyelvi különbségekből eredő válaszfalak leomoljanak.” Még explicitebben – és kevésbé patetikusán, emiatt aztán érthetőbben – teszi le az asztalra a korábban mint „áprilisi hidas” az „elátkozottak, fasizmusval vádoltak” közé tartozó Major Nándor a saját

¹⁰ Lásd: Tomán László: Változásaink. In: Ugyanő: *A bűnös irodalompolitikától az irodalom bűnei-ig*. Atlantis: Újvidék, 2001. 50.

¹¹ Bori Imre: Vallomás egy nemzedékről (1971). In: Ugyanő: *Identitáskeresésben*. Forum: Újvidék, 2000. 127–130, itt 129.

¹² A folyóirat az irodalom játéktere. *Magyar Szó*, 1994. május 28. 11.; Jellemző Herceg visszamemlékezésére, hogy a kommunista vezető szavaiból úgy érthető ki, hogy számára mind a *Kalangya*, mind a *Híd* szerkesztése „megtisztelő megbízatás”-nak tűnik. Nyilvánvaló, hogy ez csak Herceg memóriájában olvad össze.

programját, amikor 1957-től átveszi a *Híd* főszerkesztését (azaz csak hét év szükségeltetett ahhoz, hogy „kegyvesztettből” az egyik legbizalmasabb állásba kerüljön). *Tegnap, ma, holnap* című írásában fogalmazza meg, hogy „a szocialista szellemet, őszinte, bátor hangnemet, következetességet” keresi, s hogy „a kultúréletben akkor születik meg a kívánt fellendülés, ha az sokoldalú. És vallhat-e mást e folyóirat, mint hogy bármiféle fellendülés csak akkor képzelhető el, ha fokozatosan kigyomláljuk a parlagiasságot, a provincializmust, az áporodott konzervativizmust, s a vajdasági magyar kultúréletet nem szűk, nemzeti keretbe szorítjuk, hanem mindinkább tágítjuk, s így biztosítjuk helyét a jugoszláv kultúréletben.”¹³

Itt két dologra, mégpedig két, a mindenkori *Új Symposiont*, illetve symposionistákat ért vádra kell kitérniünk. Az egyik, amely különösen 1990 után kapott lábra a vajdasági magyar közéletben, az az, hogy ők (így, egyben, az összes symposionista) hozták be a vajdasági magyar kultúrába, irodalomba azt a koncepciót, hogy a jugoszlavizmus, a délszláv népek és irodalmuk felé kell orientálódni, e közösségben kell a vajdasági magyar íróknak megtalálniuk a helyüket, s egyfajta közvetítőként – tolmácsként, metaforikusan pedig hídként – működniük (s ezzel lemondtak magyarságukról, a nemzeti öntudatról, a magyar sorskérdésekkel való foglalkozásról, s így a vajdasági magyarság sírásóivá váltak stb.). Ilyen próbálkozás egyébként már a két világháború között is volt, s a fentiekből láthatjuk, hogy már Majtényi, majd maga Herceg János is ilyen útjelző cölöpöket vert le, Major pedig nevéen nevezte a dolgokat. A sympósok a későbbiekben radikálisabb programjukkal csak beemelték koncepciójukba ezt az – amúgy számukra is szinte centrális – elemet, s igyekeztek is kisajátítani. Hogy a jugoszláv szocialista rendszer iránti hűség bebizonyítása során ez milyen jelentős volt, szépen szemlélteti, hogy az újvidéki Ifjúsági Tribün egyik vitaestjén, 1963 márciusában a korábbi generációhoz tartozó Szimin-Bosán Magda úgy reagált, hogy „Nem lehet azt állítani, hogy az egész jugoszláviai magyar irodalom a Symposion megjelenésével orientálódott át Jugoszlávia felé”.¹⁴ Triviálisan igaz ez az állítás, s a szimbolikus csetepatének még ma sincs vége: amíg egykor minden erény forrása lehetett, ma minden bűn forrása lehet ez. Mi sem jellemzőbb, mint hogy akik ezzel a váddal illetik a symposionistákat (elsősorban az első generációt), azok Herceget emelik piedadestálra, elfeledvén (vagy nem is tudván), hogy Herceg ebben megelőzte a symposionistákat.

¹³ Majtényit, Herceget és Majort idézi: Bori Imre: *A Híd 1934–1984*, i. m. 543.

¹⁴ In: Varga László [az *Ifjúság* főszerkesztője]: *A Symposionról – a február 28-án megtartott est vitaindítójának és a reagálások kivonata. Ifjúság*, 1963. március 21. 13.

A másik magától értetődőként kezelt kultúrtörténeti tény sem áll, ti. hogy a symposionisták vették volna föl először a szocreállal, a provincializmussal, a „parlagiassággal”, az „áporodott konzervativizmussal” szemben. Ezt persze nem az igazolja, hogy Major Nándor már 1957-ben meghirdette a harcot e „káros jelenségek” ellenében. Jugoszláviában ekkor már könnyebben lehetett lélegezni, a kulturális–művészeti élet sokkal szabadabb volt (s már látványosan kibékültek a Szovjetunióval is), tehát Major Nándornak sem kellett bátornak lennie – a szocreáról ekkor már réges-rég szó sem volt. Az, hogy a vajdasági magyar kultúréletben jelen volt a provincializmus, a parlagiasság és az áporodott konzervativizmus, meg szintén nem mond sokat (ugyan mikor és hol nincs jelen egy közösség életében – a kérdés legfeljebb ezek erőssége, elterjedtsége). De ha ezen időszak mértékadó kritikáját akarjuk látni, legjobb, ha felidézzük a *Sympo* inspirátorát, Koncz Istvánt, aki szerint „tanítványai” induláskor gyakran árnyékra vetődtek. Szerinte már az ötvenes évek második felében „még csak romjai, maradványai sem voltak olyan tagolódásnak, polarizációnak, amely szerint egyik táborban a »traktorköltészet«, a »hurráoptimizmus« költői, írói, a másik táborban pedig az »új szenzibilitás« reveláló irodalom költői, írói lettek volna.” Koncz az ötvenes évek első felét – talán némi túlzással – „igazi hőskor”-nak tartja, mert „Erre az időre esik az V. pártkongresszus, amelyen Moša Pijade olyan lázító beszéddel fordult a fiatalokhoz, minden konzervativizmus és ortodox bigottság ellen, amilyen azóta sem hangzott el.” Koncz szerint már Bori Imrének (ti. az áprilisi hidasoknak) sem a traktorköltészettel meg a hurráoptimizmussal kellett megküzdenie, a célpontjuk inkább „a provincializmus, a minden differenciáltságot nélkülöző, egyarcú valami, vidéki–kisebbségi–volontórszintű, folk-lór színfoltnál nem több, irodalmi státus elfogadása. A Symposion-nemzedék fellépése voltaképpen e státus elleni rebellió volt.” Azaz már Boriék elkezdték azt, amit aztán emezek már csak folytattak, még ha úgy is tűnt nekik, hogy ők találták föl a spanyolviaszt. Koncz precízen úgy állapítja meg, hogy a sympósok voltaképp önmagukkal találták magukat szembe, „önmaguk szabadságával, amely egyaránt magában hordozta a kitörés lehetőségét, az önmegvalósítás lehetőségét, a világ és világunk jövőképét, mint ahogyan magában hordozta a káoszba züllés veszélyét is.”¹⁵

Hogy a *Híd* viszont mindig is más volt – sem a kitörés lehetőségét, sem a káoszba züllés veszélyét nem hordozta magában –, implicite az is bizonyít-

¹⁵ Önmagamról a világban – Turi Tibor interjúja Koncz Istvánnal. *Magyar Szó*, 1988. április 23. 15.

ja, hogy a kilencvenes évek legelejéig színvonalát, jelentőségét senki sem mer-
te kétségbe vonni, noha természetszerűleg voltak jobb és rosszabb periódusai is. 1996-ban Vicei Károly maliciózan állapítja meg, hogy „Bori Imre iro-
dalmunk aranykorának tekinti az 1950-es éveket, érthetően, mert akkor ért
be az ő nemzedéke, a húszas évek végén született írók csoportja.”¹⁶ A gyorsan
kanonizálódó „nemzedéket” a későbbiekben legfeljebb az *Új Symposion* kezd-
te ki, de ez sohasem magára a *Híd*ra vonatkozott, amely helyet adott boldog-
boldogtalan írásainak, így a symposionistáknak is (akik gyakran előbb –
sőt, egyesek gyakrabban – publikáltak a *Híd*ban, mint az *Új Symposion*ban). Vi-
cei Utasi Csaba egy 1968-as írásából idéz, amelyben szintén nem a *Híd* a bírál-
lat alanya (noha a könyveken kívül csak itt jelenhettek meg irodalmi mun-
kák), hanem a költészet: „Végre újra téma lehetett a szerelem, a mélázó bús
versek születhettek. [...] Újjászülető költészetünk nem egyszer megénekelt
motívumok szerény újramondása csupán, még hozzá több évtizedes késés-
sel. Kritikánk se volt. Ne bántsuk egymást, gondolták jólnevelt íróink,
s amint csak lehetett, babérkoszorúval illették egymás fejét. A sápadt idillnek
a Symposion köré csoportosuló fiatalok költészete vetett véget.” A *Symposion*
pozíciójának megértéséhez tehát előbb a *Híd* pozícióját kell meghatároz-
nunk: a *Híd* mindig is egyfajta hivatalos lapnak számított, érinthetetlennek és
támadhatatlannak, amely bevallottan a vajdasági magyarnak nevezett irodal-
mat reprezentálja. Major Nándor 1963 elején válik meg a főszerkesztői poszt-
tól, ekkor Pap József veszi át a lapot két évre, és föl is pezsdíti: ekkor már publi-
kál itt Domonkos, Koncz, Fehér Kálmán, Tolnai, Bányai is, de nyit a magyar
irodalom felé is, többek közt megjelennek Déry, Weöres, Mészöly, Mándy,
Hernády, Tandori írásai is. A következő főszerkesztő, Ács Károly 1968-ban
így számol be a Kiadói Tanácsnak: „a *Híd* és irodalmunk iránt tömegesnek ne-
vezhető érdeklődés nyilvánul meg külföldön, a *Híd*, szerényen szólva, beke-
rült az irodalmi köztudatba, mint a legszámottevőbb magyar folyóiratok egyi-
ke.”¹⁷ A vajdasági magyarok ekkortájt már nem mentek szerénységért a szom-
szédba, ez idő tájt már kezd elhatalmasodni rajtuk az Übermensch-öntudat
az anyaországban és másutt élő magyarok irányában, s miért is lettek volna
másmilyenek a *Híd* szerkesztői, illetve – mint látni fogjuk – a symposionis-
ták. A *Híddal* 1945 utáni története során csupán akkor történt „baj”, amikor
a Tolnai-féle *Sympo*-szerkesztőséget is szétverték, tehát amikor a jugoszláviai
politikai életben leszámoltak „a nacionalistákkal”, „újbaloldaliakkal” és töb-

¹⁶ Vicei Károly: A hazatalált irodalom. *Napló*, 1996. július 17. 17.

¹⁷ Idézi: Bori Imre: A *Híd* 1934–1984, i. m. 547.

bek közt egész pártvezetőségekkel is. „1973-ban, a kritikai felmérés szerint »a folyóirat alapvető esztétikai, ideológiai irányvonala helyes volt« ugyan, de »a *Híd* sem volt teljesen mentes a közéletünkben kiütköző negatív eszmei áramlásoktól»¹⁸ – szól a hivatalos eszmei interpretáció, a szervilis önkritika. Véleményem szerint a *Híd* legjobb időszaka éppen ezután következett, amikor 1976 januárjában Bányai János lett a főszerkesztő. Ez az éra viszont egybeesik a második *Symposion*-„nemzedék” idejével, amely viszont az *Új Symposion* leggyöngébb korszakának tekinthető a kezdetektől 1984-ig. És éppen ebben az évben, 1984-ben veszi át Bori Imre a *Híd* főszerkesztését, s mindmáig ott is ül a fotelben – azóta a *Híd* ismét egy csendes, álmos, poros folyóirat, ami önmagában nem is lenne probléma, ha egy ezt opponáló *Symposion* is létezett volna vagy létezne.

Az utóbbi ötven év *Híd*ja leginkább a kompromisszumok folyóiratának tekinthető. Mindannak, aminek az *Új Symposion* részben nem, még akkor is, ha a két lap írógárdája hol jobban, hol kevésbé átfedte egymást, s még akkor is, ha Bori generációjának egy része ugyanúgy írt az *Új Symposion*ba, mint ahogyan a sympósok a *Híd*ba. Az *Új Symposion* egy önjáróbb folyóirat volt, ez lett a veszte.

A *Híd* kapcsán már túlságosan előreszaladtunk az időben. Vissza kell térnünk az ötvenes évek második felének, a hatvanas évek elejének Jugoszláviájába, ahol a *Symposion* megtette első lépéseit, s hamar járni is megtanult.

„A legszabadabb ország a világon”

A belső pártharc a Jugoszláv Kommunista Szövetség Végrehajtó Bizottságának (JKSZ VB) 1962. márciusi ülésén kulminált – azaz éppen rögtön a *Symposion* elindulása után –, amikor heves összecsapásra került sor a konzervatívok és a liberálisok között;¹⁹ az előbbieket támadását Ranković irányította, s Tito is a konzervatívok oldalra állt – a Ranković–Stambolić oldal erősödött meg ekkor. Ennek egy nagy problémája volt: az, hogy mindketten szerb keményvonalasok voltak. A VIII. kongresszus előestéjén Ranković megpróbál tiszta helyzetet teremteni, ő akar a JK SZ főtitkára lenni, de a szlovén Edvard Kardelj a VB-ben óvintézkedéseket tesz: bejelenti, felhatalmazást kapott an-

¹⁸ Ld. az előző jegyzetet.

¹⁹ E kategóriák természetesen csak hozzávetőlegesen, viszonylagosan jelzik a két tábor irányultságát; nyilvánvalóan az egyik tábor sem tekinthető igazi liberálisnak vagy konzervatívnak; a mai szerb szociológiai irodalom pedig igyekszik felhívni arra a figyelmet, hogy ez nem a „jó” és a „rosszak” csatája volt, hanem a „kevésbé rosszaké” és a „rosszaké”.

nak elmondására, hogy Szlovénia kilép az államszövetségből, ha nem Tito marad az államszövetség élén – a horvát Bakarić csatlakozik Kardeljhez, a szerbek is megoszlanak. Így a pártkongresszus lelkesen újraválasztja Titót, Kardelj és Bakarić újraindítja a 61-es reformot, de ekkor már szinte egy piacgazdaság megteremtése a cél, elutasítják a gazdaság állami irányítását; reformelképzeléseik valójában manchesteri vonásokkal voltak telítettek.

A jugoszláv szövetségi alkotmány a paravándeokráciák szabályainak megfelelően igyekezett eleget tenni a demokrácia formális követelményeinek, hogy aztán klauzulák és normák útján pontosan az ellenkezőjét „garantálja” annak, amit az alkotmányban lehetővé tett. Így az 1963-as új alkotmány 34. és 40. pontja szerint „garantált a gondolkodás szabadsága, a sajtó és az egyéb média szabadsága, a gyülekezési szabadság és a véleménynyilvánítás szabadsága”. Mi több, a „polgárok joga” az újságkiadás és az információterjesztés. Ám: e szabadságok és jogok nem érvényesek, „ha azok a szocialista demokrácia rendszere ellen irányulnak, a békét, a nemzetközi együttműködést az egyenjogúság alapján, az ország függetlenségét veszélyeztetik, ha nemzeti, faji vagy vallási intoleranciára, bűncselekményre bujtanak fel.”²⁰ Mindebbe pedig sok minden belefér, s ezt a hatalom mindig ki is használta. De sokkal jelentősebb faktornak ítélnél meg az újságírótsadalom megregulálása azáltal, hogy a központi pártvonalhoz igazították őket.

1962 decemberében, Moszkvából hazafelé jövet, Kijevben Tito azt nyilatkozta, hogy „A viszonyok javításához az újságíróknak is hozzá kell és lehet járulniuk. Nem szabad, hogy elveszítsék a mi politikánk nyomvonalát. Az újságírók politikai emberek, s mint ilyeneknek tekintettel kell lenniük a kényes dolgokra”. Ám az újságírók, még a párt leghűségesebb emberei sem gondolták teljesen így. 1967-ben, hogy újra elindult a vita, milyennek is kell lennie az „igazi”, a „jó” újságírónak, a legfőbb pártlap, a *Kommunista* igazgatója, Bogdan Osolnik, majd a *Politikában* Božidar Novak, az újságírószövetség erős embere, arról írtak, hogy „a szocialista erők és a szocialista rendszer egy országban se lennének veszélyben, ha a szocialista sajtó minden megoldatlan problémáról beszélne, ami hozzájárulna ahhoz, hogy a szocializmus mindig a legjobb és új megoldások után kutatna”, s a jugoszláv sajtónak pozitív példát kell mutatnia a szocialista blokkban, bebizonyítva, hogy a szocializmus nem azonos a cenzúrával, s hogy ez az ország rendelkezik a legszabadabb sajtóval a világon. A nyilvánosságban leginkább az „aktív újságírás” koncepciója jelentkezett: ebben a felfogásban az újságíró feladata nemcsak az objektivitás, hanem

²⁰ Ld. *Službeni list*, 1963, 14 (április 10.)

egyszersmind a konstruktív kritizálás is; az újságíró tehát a megoldások után kutat, nem pedig öncélúan bírál; nem provokál, mert társadalmi felelősség nyugszik a vállán. Egyébként a meghurcolt újságírók ellen leginkább azt hozták fel, hogy „társadalmilag nem viselkedtek felelősen”.²¹

Az egyik legfontosabb ellenőrzési módozattá azonban a szubvenció vált, azaz az állami dotáció révén igyekeztek megfogni a szerkesztőségeket. Ezzel együtt azonban előtérbe került a lapok rentabilitása is, ami függetleníthette őket a központi befolyástól (a dotációért való könyörgéstől), a befolyás azonban megmaradt az alapítón és a főszerkesztőválasztáson keresztül is. Paradox módon a pártvezetőség – a gazdasági változásokkal párhuzamosan – szerette volna megkövetelni a rentabilitást, ám a pártszervek nem tudtak mit kezdeni a kommercializmus nyomában megjelenő elemekkel (giccs, „szemét”, kulturálatlanság, primitív ízlés eluralkodása stb.). Hiába felelt meg a politikai nyilvánosság korlátozása szempontjából, hogy a tömeg a politikai lapok helyett a bulvársajtó felé fordult, a szocialista „erkölcsiség”-et alapjaiban rendíthette meg a másfajta értékrendszert terjesztő lapok áradata, arról nem is beszélve, hogy a szocialista propaganda is gyengébbé vált így.

Az egyre kevésbé politikai jellegű napi- és hetilapok konjunktúrája még 1953-ban kezdődött, igaz, abban, hogy a *Borba* által kiadott első délutáni–esti lapnak, a *Večernje novosti*-nak sikere volt, s elérte a 200.000-es példányszámot, nagy szerepe volt az éppen kitört trieszti válságnak, tehát egy politikai eseménynek is. Az igazi áttörés 1963-ban kezdődött, amikor a *Politika* elindította a *Politika ekspresz*t (de ez nem érte el a *Večernje novosti* példányszámát). A lap stratégiája már kezdett hasonulni a bulvárlapokéhoz: rövid információkat közöltek, valamennyi szenzációval hígtva fel a politikai és egyéb híreket. A *Večernje novosti* ebben az időszakban éri el az 500.000-es példányszámot is, és a bulvárlapok lassan lehengerlik a komoly politikai lapokat. A *Borba* igazgatója 1968-ban például a lap veszteségességéért kiadóját, a pártot tette felelőssé, mert a lapnak a központi irányvonalat kell követnie – ami annyit jelentett, hogy a politikai fórum szócsöve, s így az olvasókat kevésbé érdekli, ergo világos, min kellene változtatni. A hatalom számára azonban a profitirányultság veszélyt is jelentett; ennek tükrében érthető meg a *Sport i svet* (*Sport és világ*) című lap főszerkesztőjének 1967-es leváltása. A lap ebben az időszakban 300.000 példányban jelent meg, s a problémát valójában túlzott sikeressége jelentette, hiszen a jól gazdálkodó lapok újságírói, szerkesztői a káderelítnél is

²¹ A fentiekhez ld. a CEU Szabad Európa Rádió anyagát őrző archívumában az EURO X/15, F-75 jelzésű anyagot: *How Free is Yugoslav Press?*

többet kerestek, ami utóbbiakat nyilván nagyon zavarta, feltételezhetően nem az egalitarizmusba vetett hit miatt. A főszerkesztőt a technomenedzser-ség vádjával bélyegezték meg, s leváltották.²²

A hatvanas években erősödnek meg az illusztrált hetilapok is, amelyek az informálás–szórakoztatás dimenziójában tesznek szert nagy népszerűsége és hatásra (politikai hatásuk elsősorban a nyolcvanas években fog megmutatkozni a tabutémák feltörésekor, a médiaháború lefolytatása és a háborús diskurzus kialakítása terén). Ebben az időszakban indult meg a regionális és lokális sajtó fejlődése is: a hatvanas–hetvenes évek fordulóján már nincs is járás vagy gyár, ahol ne lenne újság.²³ Lassan lábra kapott az egyházi sajtó is, amely a hatvanas évek végén már komoly fejtörést okozott a hatóságoknak, a nyolcvanas években pedig a háborús hangulat egyik kialakítójává válik. Szerbiában a legfontosabb egyházi lap 1966-ban *Pravoslavlje* néven jelent meg 25.000-es példányszámban,²⁴ s nemsokára itt jelentek meg először a tézisek a szerbek veszélyeztetettségéről az új jugoszláv államban. Egész Jugoszlávia területén 1968-ban 29 egyházi újságot és 61 ilyen jellegű folyóiratot adtak ki, amelyek egyre merészebben pengették meg a politikai témákat is. Hatásukat mi sem bizonyítja jobban, mint hogy amíg e lapok 1961-béli összpéldányszáma 250.000 volt, addigra 1968-ban már 11 millió. A legbefolyásosabb a zágrábi, kéthetente kiadott *Glas koncila* című katolikus újság volt, amely az ún. horvát tavasz egyik fáklavivőjévé is vált.

Ugyanebben az időszakban – az adatok 1962-ből származnak – a Forum által kiadott magyar nyelvű sajtótermékek heti példányszáma 260.000 – a *Magyar Szó* napi példányszáma 32–33.000, a *Dolgozók* heti példányszáma 18–20.000, az *Ifjúságé* heti 8.000. 1958 óta, mióta könyvkiadás is foglalkoztak, a Forumnál 145 könyvet adtak ki, kb. 100.000 példányban.²⁵ E lapok azonban egytől-egyig dotáltak voltak (a későbbiekben is a Forum volt az egyik legjobban támogatott kiadó egész Jugoszláviában), a rentabilitás nem számított, annál inkább az ideológiai megfelelés. Nos, ebbe a helyzetbe robbantak be a sympósok, akik ugyanúgy kilógtak a sorból, mint a bulvár-, sport- és egyházi lapok a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság egész területén.

²² Ezt és a többi hasonló esetet lásd: Savković, Boško: *Silovanja sedme sile*. Multi-Foto Yu Company: Beograd, 1994.

²³ Mišović, Miloš: Štampa i srpsko društvo 19. i 20. veka. In: Kisić, Milica – Bulatović, Branika (szerk.): *Srpska štampa 1768–1995*. Medija centar: Beograd, 1996. 9–48, itt 38.

²⁴ Ld. a 21. jegyzetet.

²⁵ Farkas Nándor: Fórum (részletek az Ifjúsági Tribünön elhangzott előadásból és hozzászólásokból). *Symposion*, 1962. április 12. 9.

A mai napig kérdéses, hogy miután a sympósok az *Iffúság* hasábjain megtámadták a vajdasági magyar írók korábbi generációját, kik és hogyan is igyekeztek visszavágni, mi volt a szerepük a funkcióban lévő vajdasági magyar politikusoknak, és mi a rendőrségnek és a titkosszolgálatoknak. A titói rendszer kétségkívül rendőrállam volt, ahol az erőszak szigorúan állami monopólium. Ez megmutatkozott úgy a sima kocsmai verekedések brutális megtorlásában, mint abban, hogy a lakodalmak során „az ideológiailag nem passzoló” dalok éneklői is számíthattak minimum egy kiadós verésre. A hatalom különösképpen a Tito elvtárs személyére vonatkozó kritikákra volt érzékeny. Az ötvenes-hatvanas években mi sem volt természetesebb, mint bírósági ítélet nélkül hívővre vágni és elcsépelni azokat, akik e témában „hibáztak”. Így Tolnai Ottó beszámolt egy barátjáról, aki minden, rádióban közvetített Tito-beszéd után fölkiáltott: „Győztünk!” S annak ellenére, hogy a rendőrség is tudta, az illető nem annyira rendszerellenes, mint amennyire nem komplett, „...természetes volt, hogy amikor elnökünk észak-bácskai körútra indult [...], barátomat városkánk többi gyanús, deviáns elemével együtt összeszedték, izolálták. Izolálták, ahogy a bolond kertészt, az angyali borbélyt [...], ahogy különben megboldogult festő barátomat is. Sőt, amikor az egyik polgár az ügyvédjét (költő barátomat) követelte, azt mondták neki, hogy hozzák azt is nemsokára.”²⁶

Írott források meglétének ellenére is érdemes fölledzni, hogyan került sor arra, hogy Tolnai Ottó egyévnyi vezető szerkesztősködés, 1963 után Zágrába menekült – saját szavai szerint – a rendőrség elől. Mondhatni, olyan csínyek után került erre sor, amelyek bárhol bármikor bárkivel megtörténhetnek ifjúkorában egy hosszúra nyúlt éjszaka során. Így Dobó Tihamért, a Kanizsán élő képzőművészt, Tolnai jóbarátját – akinek nem sok köze volt a *Sympóhoz* –, elkapták, miután részegen letépett egy zászlót. Amikor „kijött a börtönből, megkérdeztem tőle: mit csináltál odabenn? Azt mondta: írtam. Mit? – kérdeztem. Azt mondta: a Symposionról” – mesélte később Tolnai Ottó.²⁷ Aztán valakik az újvidéki Forumból loptak el írógépeket, Zentán pedig a „predvojnička obuka” terméből (a katonaságot még nem szolgált fiatalok fölkeszítésére szolgáló helyiségből) valamilyen fegyvereket, amihez a sympósoknak megint semmi közük nem volt, de a melléklet technikai szerkesztője, Papp Miklós szintén belekeveredett egy másik zentai ügybe (kocsmázás utáni biciklilopásba és trafikföltörésbe). Miután a rendőrség „kiderítette”, hogy minden szál Tolnaihoz vezet (a vádlottak arra a kérdésre, hogy *ki tu-*

²⁶ Tolnai Ottó: Győztünk! *Napló*, 1990. december 12. 10.

²⁷ Szabó Palócz Attila: Adalékok egy mozgalom történetéhez III. *Napló*, 1995. június 7. 16.

dott az esetről?, többször is megemlítették Tolnai nevét, de meglehetősen, éppen a faggatók sugallatára, vagy mert azt hitték, az „ismert” szerkesztő kimentheti őket), házkutatásra és a szerkesztőség átkutatására került sor – a szerkesztőség egyik szekrényéből pedig régi koponyák gurultak elő, s innen már csak egy ugrás a sírfosztogatás vádjára... Az egyik rendőrségi kihallgatáson aztán az egyik tiszt azt mondta Tolnainak, hogy „sve ćemo vas pohapsiti” („mindnyájatokat le fogunk tartóztatni”). Hivatalos vádemelésre mégsem került sor – vélhetően a „bizonyítékok” semmire sem voltak elegendők, legalábbis nem a *Symposion* és személyesen Tolnai ellen –, de maga Tolnai mégis a távozás mellett döntött.

Hogy e hajszának milyen okai voltak, csak találgatni lehet. Az egyik oka elég egyszerű – a hatóságok mindenütt bevetettek hasonló módszereket, a le- és kihallgatások különösen a fiatal értelmiségieket érintették (így például a zágrábi *Praxis* szerkesztőségének telefonjait is lehallgatták, de beépített tagok révén még egyes magánházakban megtartott értekezleteket is lefilmezték a hatvanas években!), akik minden totalitárius rendszer leginkább potenciális ellenfelei. A másik ok már lokálisabb vonatkozású, és kapcsolatba hozható a jugoszláv erőszak-szervezetek *közismert* szerb dominanciájával – a *közismert* jelző itt arra vonatkozik, hogy minden nem szerb tudni véli ezt a dominanciát, de elfeledik, hogy saját nemzetársaik körében is akadtak ilyen tisztak, ügynökök, együttműködők (így Tolnai tudni vél szabaddai és zentai magyar tisztokról, akik talán részt vettek az ügyben). Tehát arról lenne szó, hogy Újvidéken, a szerb Athénban e struktúrák úgy ítélték meg, hogy már túl sok a magyar értelmiségi és egyetemista itt, s ez veszélyeztetheti a szerb dominanciát. Ez a koncepció azért figyelemreméltó – s egyszerűen ellentmondásos –, mert manapság a vajdasági magyar közéleti emberek egy része éppen azzal vádolja az egykori hatalmat, hogy mesterséges módon, új szigetként, a „magyarság központi magjától” elszigetelve tették Újvidéket a magyarok szellemi központjává (miután itt hozták létre a lap- és könyvkiadót, a Magyar Tánszéket, a magyar rádiót és televíziót, színházat stb.), éppen azzal a céllal, hogy *az értelmiséget elszakítsák népétől*. Nos, ebben lehet valami, csak éppen bizonyítékértékű dokumentum nincs rá. Ahogyan az is pusztán feltételezés, hogy a szimpósók által támadott írók uszították rá a belső elhárítást a fiatalokra, veszélyben érezvén saját parnasszusi és egyéb pozícióikat. Ez a vád azért nehezen igazolható, mert a megtámadott írók nemigen voltak olyan helyzetben, hogy spicliket küldhettek volna a nyakukra, a magyar nemzetiségű politikusokkal pedig nem konfrontálódtak a szimpósók az első

évben – az írók az ezt követő időszakban váltak politikussá és gyakran élet-halál urává is.

Mindezek után a legvalószínűbb verzió az, hogy a rendőrség és a titkosszolgálat saját szakállára, buzgómócsingként koslatott az „ellenség” iránt, s mindenről tudni akarván, mindent a kezükben is akartak tartani, állam voltak az államban itt is. Meglehet, a sympósokban is potenciális veszélyt láttak, s ezért akarták őket szétverni még idő előtt, de az is biztos, hogy végül adminisztratív intézkedésekre ekkor nem került sor – lehet, hogy Tolnai úgy érezte, azáltal, hogy Zágrábba menekült el, meg is menekült, viszont az is biztos, hogy ha a szerbiai/vajdasági rendőrség/titkosszolgálat kérdőre akarja őt vonni, úgy bizton számíthat a zágrábi kollégák segítségére, akik könnyedén megtalálják Tolnait a zágrábi egyetem padsoraiban.